Alexandru Mareş

NOTE DESPRE CÂTEVA FORME VERBALE DIN VECHILE TEXTE ROMÂNEŞTI

1. O nouă atestare a formei de perfect simplu 3 sg. *feapse*

Înregistrată într-un singur text (*Legenda Sfântului Sisinie*, 1590–1602)[1], forma *feapse*, ca de altfel şi forma *desfeapse*, întâlnită tot o dată (*Tetraevanghelul* coresian din 1561), au fost explicate de Ovid Densusianu prin analogia cu perfecte de tipul *coapse, fripse, înfipse, supse*, pe care a favorizat-o participiul *fapt* şi perfectul *am fapt*[2]. Întemeindu-se pe această unică atestare, autorul considera, totodată, că *feapse* a cunoscut „un emploi sûrement très restreint au XVIe siècle”[3]; cf. şi C. Frâncu, care susţine că această formă verbală „apare sporadic”[4].

O altă atestare a acestei forme am înregistrat-o într-o omilie copiată de popa Neagoslav în Şcheii Braşovului în intervalul 1591–1606: „După aceaea, luo Hristos pâine şi blagoslovi, şi rugă feapse, frânse pâine şi deade ucenicilor săi” (B.A.R., ms. rom. 5023, f. 254^{r} /10–13). De remarcat că în acest text *feapse* este concurat o dată de *feace* (252^{v}/5) şi, mult mai des, de forma slabă *făcu* (237^{r}/14, 238^{r}/10, 240^{r}/1, 13, 251^{v}/2), o situaţie oarecum identică au aceea din *Legenda Sfântului Sisinie*, unde însă frecvenţa formelor este egală: *feapse* (57^{r}/13) – *fece* (61^{r}/16) – *făcu* (58^{r}/5)[5]. Atestarea din textul copiat în Şcheii Braşovului, o formă certă de perfect simplu, înlătură interpretarea lui *feapse* din *Legenda Sfântului Sisinie* drept o formă de mai-mult-ca-perfect[6].

Orientându-ne după localizarea traducerii *Legendei Sfântului Sisinie* în nordul Hunedoarei[7] şi a traducerii *Omiliei pentru smerenie* în sud-vestul Transilvaniei[8], forma *feapse* pare a fi caracterizat în trecut unele graiuri din acest colţ de ţară.

[1] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, vol. II, Bucureşti, 1879, p. 285; cf. şi p. 295.

[2] *Histoire de la langue roumaine*, Tome II. *Le seizième siècle*, Paris, 1938, p. 244; cf. şi Alf Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*, Tome II, 1955, p. 1091; Valeria Guţu-Romalo, *Din morfologia sec. al XVI-lea: perfectul simplu al verbului „a face”*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 338.

[3] *Op. cit.*, p. 244.

[4] *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iaşi, 2009, p. 107.

[5] *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, [Bucureşti], 1993, p. 272–273.

[6] B.P. Hasdeu, *op. cit.*, vol. II, p. 295. Pentru opoziţia din alte texte literare între tema etimologică (*feĉ-* < *feci*, respectiv *fapt* < *factum*), şi tema analogică (*făcu-*), vezi Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*. Partea a II-a. *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiţionalul*, Bucureşti, 2007, p. 122–141.

[7] Alexandru Mareş, *Unde s-au tradus cele mai vechi apocrife religioase?*, în volumul autorului *Cărţi populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuţii filologice*, Bucureşti, 2006, p. 33–37.

[8] Alexandru Mareş, *Un manuscris necunoscut din secolul al XVI-lea*, în *Conferinţele Academiei Române. Ciclul limba română în relaţiile ei cu istoria şi cultura românilor*, Bucureşti, 2003, p. 19.

LR, LXIV, nr. 3, p. 359–379, Bucureşti, 2015

BDD-A23024 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:56 UTC)

2. Forme verbale puțin cunoscute: perfectul simplu 3 sg. *fease* şi mai-mult-ca-perfectul 3 sg. *fesease*

Formele din titlul notei de față au fost semnalate de Alexandra Moraru în versiunea putneană a *Florii darurilor* (1592–1604): „Aceastea fease Dumnezeu, ca să aibă țiitură şi măsură întru limbă” (605^{v}), respectiv, „Şi acela ucisease... şi-ş fesease netocmeală şi vrajbă” (487^{v}), „Şi păntru curviia ce fesease, vru Dumnădzău să-i potopească” (553^{r})[9]. Editoarea considera că în aceste exemple avem de-a face, probabil, cu creații analogice după alte verbe de conjugarea a III-a (*a merge* etc.)[10]. Am ținut să atragem atenția asupra acestor forme „tari”, întrucât prezența lor nu este semnalată în lucrările de specialitate apărute în ultimii ani[11].

3. În legătură cu vechimea formelor analogice de conj. prez. 1 sg. şi 2 sg. ale verbului *avea*

Potrivit unei cercetări întreprinse de Costantin Frâncu, formele de conj. prez. 1 sg. şi 2 sg., *să am, să ai*, ar fi apărut destul de târziu în texte: *să am*, atestat întâia dată în 1772, iar *să ai* abia în secolul al XIX-lea[12]. Caracterul îndoielnic al acestor concluzii, cel puțin în ce priveşte vechimea formei *să ai*, a fost pus în evidență de Dana-Mihaela Zamfir, care a înregistrat forma analogică de conj. prez. 2 sg. în două texte din prima jumătate a secolului al XVII-lea: *Pravila de la Govora (1640)* şi *Evanghelia învățătoare* de la Mănăstirea Dealu (1644)[13]. Forma din urmă am întâlnit-o, la rândul nostru, o singură dată, în *Evanghelia învățătoare* de la Govora (1642): „batjocura şi fără-cinstea rabdă, ca să te potriveşti tu şi cinste *să ai* naintea îngerilor lui Dumnezeu”[14]; cf. în acelaşi text: „Iară tu-mi spune, o, mâniosule, ce veri *să aibi* de la aceastea întru inima ta?”[15], „Dară tu, pre carele de aceştia veri *să aibi* întru inima şi în sufletul tău?”[16].

În ceea ce priveşte forma analogică de conj. prez. 1 sg., menționăm că am întâlnit-o ceva mai devreme într-un document din 1606, localizabil în jud. Vâlcea: „<Apoi eu> i-am făcut această carte *să am* pace şi să-şi ție locul cum s-au fost

[9] *Floarea darurilor*. Text stabilit, studiu filologic şi lingvistic, glosar de Alexandra Moraru, în *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, I, Bucureşti, 1996, p. 130, 155 şi 174.

[10] *Ibidem*, p. 104, nota 208.

[11] Cf. Dana-Mihaela Zamfir, *op. cit.*, p. 122–141, C. Frâncu, *op. cit.*, p. 107–108.

[12] *Vechimea unor inovații morfologice comune dialectelor limbii române*, în „Fonetică şi dialectologie”, VII, 1971, p. 185–188.

[13] *Op. cit.*, [Partea I], p. 58.

[14] *Evanghelie învățătoare (Govora, 1642)*. Ediție, studiu introductiv, note şi glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2011, p. 257.

[15] *Ibidem*, p. 225.

[16] *Ibidem*.

BDD-A23024 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:56 UTC)

schimbat şi s-au tocmit mai denainte vréme”[17]. Aceeaşi formă se regăseşte şi într-un document ieşean din 11 iulie 1651: „Însă cu acei bani ce am luat pre acel loc *să am* a comănda pre sora noastră”[18].

După 1700, am înregistrat forma *să am* în trei documente olteneşti: „iar de s-ar scula cineva cu vreo pricină, *să am* eu a răspunde la orice fel de judecată” (16 noiembrie 1732)[19], „Cu plecat memorial jăluesc Măriei Tale ca unui milostiv şi dumneavoastră[20] prea cinstiți consilieri ca *să am* dreptate” (Craiova, 22 iunie 1734)[21], „Şi această danie de moşie am dat de a mea bună voe, ca *să am* pomenire vecinică” (22 iulie 1772)[22].

Exemplele prezentate dovedesc că în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea formele analogice *să am, să ai* îşi făcuseră apariția în unele graiuri din Oltenia, nordul Munteniei şi nordul Moldovei. Probabil că forma *să am* era cunoscută şi în nordul Hunedoarei, de unde provine *Legenda Sfântului Sisinie* (copia din *Codex Sturdzanus*, databilă 1590–1602), în cuprinsul căreia apare forma de jurământ *să-m parde de*, provenită dintr-un inițial *să am parte de*[23].

4. Forma de conj. prez. 3 sg. *să doaie*

Dintre verbele cu radical în *-r*, *durea* nu beneficiază în dicționare şi în lucrările de istorie a limbii române de atestări din epoca veche a formelor iotacizate de conj. prez. 2 sg. şi 3 pl.; cf. DLR, s.v. *durea*, care înregistrează varianta *să doaie* într-o poezie populară culeasă în secolul trecut din Sălaj[24].

Precizăm că în textele vechi, forma *să doaie* cunoaşte cea mai veche atestare în *Rujdenița* copiată în 1621 de popa Ion, supranumit Românul: „Vineri să nu lucre nemica, nice să mănânce de 2, ca să nu o doaie capul, nice ochii”[25]. Considerând grafia sß... doae o formă lacunară, N. Cartojan, primul editor al textului, a reprodus-o

[17] *Documente privind istoria României.* Veacul XVII. B. Țara Românească, 1601–1610, Editura Academiei Republicii Populare Române, [Bucureşti], 1951, p. 228, nr. 217.

[18] *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*. Editate de Ioan Caproşu şi Petronel Zahariuc, vol. I, 1999, p. 451.

[19] T. G. Bulat, *Contribuțiuni documentare la istoria Olteniei. Secolul XVI, XVII şi XVIII de…*, Râmnicul Vâlcea, 1925, p. 31, nr. XXVIII.

[20] Tipărit: *d-vstr*.

[21] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 32, nr. XXX.

[22] *Ibidem*, p. 73, nr. LXIX.

[23] Vezi *Două lecțiuni din* ***Codex Sturdzanus***, în LR, XLIII, 1994, nr. 5–6, p. 253–256 şi *Din nou despre o veche formă de jurământ*, în LR, LXIV, 2015, nr. 1, p. 87–89.

[24] *Folclor din Transilvania*. Texte culese din colecții inedite, I, cu un cuvânt înainte de Mihai Beniuc, Editura pentru literatură, 1962, p. 209.

[25] *Crestomația limbii române vechi.* Volumul I (1521–1639) alcătuit de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareş şi Florentina Zgraon. Coordonator Alexandru Mareş, Editura Academiei Române, 1994, p. 176.

BDD-A23024 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:56 UTC)

să doa[r]e[26]. Un bun principiu filologic ne îndeamnă să acordăm întotdeauna credit grafiei care acoperă o formă viabilă în limbă, cum este şi cazul grafiei sß... doae = *să... doaie*. Lecţiunea *să... doa[r]e* presupune o grafie al cărei caracter lacunar nu este prin nimic probat. În plus, lecţiunea restabilită reprezintă o formă verbală rarisimă, atestată în Transilvania într-o singură localitate din judeţul Cluj[27].

5. *Feacereşi*, o formă verbală inexistentă

În *Indicele de cuvinte* al *Codicelui Bratul* (1559-1560), alcătuit de C. Dimitriu, sub *face* vb., figurează forma de condiţional prezent 2 sg. *feacereşi* (276–277/21–1)[28]. Aceasta se regăseşte şi în reproducerea aceluiaşi text pe care o datorăm lui Alexandru Gafton: „e se preaiubire feacereşi, ucizi, fuseş călcătoriu-Legiei”[29]. Forma respectivă ni s-a părut de la bun început suspectă, întrucât textele vechi româneşti nu înregistrează la condiţional prezent 2 sg. desinenţa *-ereşi*[30].

Extinzând cercetarea asupra pasajului precitat, care aparţine *Epistolei lui Iacov*, cap. II, v. 11, ne-am dat seama că *feacereşi* reprezintă o lecţiune greşită datorată editorului. Pentru a înţelege resortul greşelii, precizăm că versiunea din *Codicele Bratul* a rezultat în urma colaţionării vechii traduceri a *Apostolului* cu o versiune slavonă, apropiată de cea existentă în ms. sl. 351 (BAR)[31]. Cum în *Codicele Bratul* pasajul slavon corespunzător celui românesc prezintă unele omisiuni, marcate de noi între croşete (awe <ne> prhlübi tvoriþi <ubïeþi> ¥e bÉ^{s}. prhstõpnik´ zako^{n}, 276/20–21), reproducem forma integrală a acestui pasaj după versiunea slavonă a *Apostolului* tipărit de Dimitrie Liubavici în 1547: awe ne prhlübi sßtvorïþi ubïeþï ¥e bÉ^{s} prhst¶pnïk´ za^{k}on¶[32] „Dacă nu vei face precurvie, dar vei ucide, vei fi călcător legii”. Revenind la traducerea pasajului respectiv din *Codicele Bratul*, constatăm că verbul tvoriþi, la indicativ prezent 2 sg., care în acest exemplu indică o acţiune viitoare, a fost echivalat printr-un condiţional prezent

[26] *Cel mai vechi zodiac românesc. Rujdenița popei Ion Românul (1620)*, în „Dacoromania”, V, 1927–1928, p. 594.

[27] Cf. alte patru atestări: trei provenind din judeţul Suceava şi una din judeţul Mehedinţi; vezi *Atlasul lingvistic române pe regiuni (ALRR. Sinteză)*, Volumul II. Coordonator: Nicolae Saramandu. Colectiv redacţional: Virginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuţu, Dana-Mihaela Zamfir. Editura Academiei Române, Bucureşti, 2012, h. 232.

[28] *Codicele popii Bratul (1559–1560). Grafie şi fonetică, morfologia, vocabularul, textul facsimilat, indice de cuvinte şi forme româneşti*, Iaşi, 2005, p. 284.

[29] *Codicele Bratul*. Ediţie de text de Alexandru Gafton, Iaşi, 2003, p. 276–277.

[30] Ovid Densusianu, *op. cit.*, tom II, p. 228–229.

[31] *Codicele Voroneţean*. Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981, p. 63, Mariana Costinescu, în *Cele mai vechi texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice.* Coordonator Ion Gheţie, Bucureşti, 1982, p. 108.

[32] BAR, CRV I 7, *zač.* 52 (exemplar nepaginat).

BDD-A23024 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:56 UTC)

sintetic *feacere* (cf. în *Codicele Voroneţean: feaceri*)[33], iar conjuncţia adversativă ѹе a fost redată prin *şi* (cf. în *Apostolul* coresian: *e*)[34]. Deci *feacereşi* este o lecţiune rezultată din cuplarea a două cuvinte aparţinând unor categorii gramaticale deosebite[35].

6. Forme verbale considerate greşeli de transcriere

Astfel de exemple se recrutează din ediţia *Parimiarului* din Şcheii Braşovului (începutul secolului al XVII-lea), îngrijită de Vasile Olteanu[36]:

1) „Iară voi mă *lăsa(t)* (sic!) pre mine şi-(m) uita(t) măgura sv[â](n)tă a mea" (12^{v})[37];

2) „Eu *era* (sic!) de mă bucura" (18^{v})[38];

3) „Činsteaşte pre čela či l-*au fa(p)tă* (sic!) întru realele lo(r)ru(şi)" (38^{r})[39];

4) „şi nu va fi nimia *să*-i *spare* (sic!)" (64^{r})[40];

5) „Şi se sculă demineaţa Avraa(m) *şi-(şi) înşălă* (sic! = înşăuă) măşcasa sa" (66^{v})[41].

Străduinţa editorului de-a ne asigura că în originalul reprodus formele verbale subliniate de noi sunt astfel scrise dovedeşte că acesta le considera greşeli de scriere. În realitate, în toate exemplele reproduse avem a face cu forme specifice limbii vechi: *lăsa(t)* = perfect simplu 2 pl., *era* = imperfect 1 sg[42], *au fa(p)t,* nu *au fa(p)tă*, cum transcrie editorul[43], = perfect compus 3 sg., *să spare* = conjunctiv prezent 3 sg., *şi-(şi) înşălă* = perfect simplu 3 sg. de la verbul *înşela* „a înşeua"[44].

E regretabil faptul că în ultima vreme printre cei preocupaţi de reproducerea textelor vechi s-au rătăcit şi unele persoane lipsite de cunoaşterea noţiunilor de bază ale istoriei limbii române.

[33] *Codicele Bratul* (ed. Alexandru Gafton), p. 276.

[34] *Ibidem*, p. 277; cf. conjuncţia і „şi" în citatul respectiv din versiunea slavonă a *Apostolului* păstrată în ms. sl. 351 (BAR), f. 63^{r}/13.

[35] Pentru explicarea unei forme verbale asemănătoare (*căutareş* din *Tâlcul evangheliilor*), vezi articolul nostru ***Tâlcul evangheliilor* şi *Molitvenicul rumânesc.* Note filologice**, în LR, LXIII, 2014, nr. 1, p. 115.

[36] *Primul Parimiar românesc*, vol. I, Iaşi, 2005. În exemplele care urmează, editorul a reprodus între paranteze rotunde slovele suprascrise, iar între paranteze drepte slovele omise în scrierea prescurtată a cuvântului.

[37] *Ibidem*, p. 89.

[38] *Ibidem*, p. 102.

[39] *Ibidem*, p. 142.

[40] *Ibidem*, p. 194.

[41] *Ibidem*, p. 196.

[42] De remarcat că *uita(t)*, din primul context, şi *mă bucura*, din al doilea context, nu sunt urmate de (sic!).

[43] Cf. fаpt´ în original; vezi *Primul Parimiar românesc*, vol. II, p. 237/5.

[44] Vezi şi alte asemenea exemple: „m-au fa(p)tß (sic! = făcut)", „Faptu-m-au (sic! = făcutu-m-au) (p. 158), „câte fe(če) (sic! = a făcut)" (p. 173).

BDD-A23024 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:56 UTC)

NOTES SUR QUELQUES FORMES VERBALES
DES ANCIENS TEXTES ROUMAINES

(Résumé)

Les notes de l'auteur attirent l'attention sur: 1) une nouvelle attestation du passé simple 2e pers. sg. *feapse*, 2) deux formes verbales peu conues: *fease* (passé simple 3e pers. sg.) et *fesease* (plus-que-parfait 3e pers. sg.), 3) les formes analogiques du conjonctif present 1e et 2e pers. sg. du verbe *avoir*, 4) la forme du conjonctif present 3e pers. sg. *să doaie*, 5) une forme verbale inexistante: *feacereşi*, 6) quelques formes verbales envisagées comme des fautes de transcription.

Cuvinte-cheie: forme verbale rare, lecţiuni şi interpretări greşite.

Mots-clés: formes verbales rares, leçons et interpretations erronées.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti" al Academiei Române
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Manuela Saramandu

CA SAU *CA ŞI*

Utilizarea grupării *ca şi* în faţa unui predicativ suplimentar în locul prepoziţiei *ca* se manifestă ca o tendinţă aproape generală în limba română actuală. Motivată ca modalitate de evitare a cacofoniei (*el* ***ca şi*** *colaborator*), construcţia se extinde şi în situaţii unde nu există această motivaţie (*el* ***ca şi*** *director*).

Se impune o analiză a situaţiilor şi a structurilor diferite în care apare această grupare. Încă din latină se înregistrează elementul *si* prin scurtarea lui *sic* „astfel, în acest chip", folosit în anumite compuse (*qua-si* „ca şi", *ni-si* „dacă nu"), ca o particulă expletivă, cu rol de întărire, de accentuare.

În limba română veche sunt numeroase exemplele cu pronume şi adverbe întărite cu particula *şi*: *luişi*, *acestaşi*, *acieşi*, *atunceşi*, păstrate până în secolul al XVIII-lea[1]. Alte forme s-au menţinut până astăzi în vorbirea populară: *fieşicine*, *fieşicare*, *fieşice*, *orişicine*, *orişicare*, *orişice*, *orişicâţi*, *oareşicine*, *oareşicare*, *oareşice*, *sieşi*[2]. *Acelaşi* s-a impus chiar în limba literară actuală, unde s-a produs o modificare semantică dată de particula *şi* (sensul de depărtare s-a convertit într-un sens de identitate). *Şi* din structura pronumelor nehotărâte întăreşte sensul generalizator al acestora. Este o situaţie similară disocierii componentei *ori-*, din structura pronumelor nehotărâte *oricine*, *oricare*, *orice*, printr-o prepoziţie[3], în exemple ca:

[1] Cf. Ovid Densusianu, *Opere*, III, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 67–68.
[2] Grigore Brâncuş, *Părţile de vorbire neflexibile*, în *Sinteze de limba română* (coordonator Theodor Hristea), ediţia a treia, Bucureşti, 1984, p. 233.
[3] Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 150, 151.

BDD-A23024 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 04:03:56 UTC)